

Barbara Lenard

"Eksperyment boloński"

Ochrona Zabytków 36/3-4 (142-143), 162-168

1983

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARTYKUŁY

„Partycypacja społeczeństwa w rewaloryzacji i ochronie zabytków” — temu problemowi, jak już informowaliśmy Czytelników w numerze 1—2, 1983 „Ochrony Zabytków”, poświęcona była konferencja zorganizowana w Warszawie w maju 1982 r. przez Polski Komitet Narodowy ICOMOS. W poprzednim numerze przedstawiliśmy referaty poświęcone zagadnieniom aktywnego uczestnictwa społeczeństwa polskiego w rewaloryzacji obiektów i zespołów zabytkowych, obecnie pragniemy zaprezentować ciekawsze wystąpienia na tej konferencji traktujące o doświadczeniach międzynarodowych w zakresie wspomnianej problematyki. Przypominamy również, że obszerne sprawozdanie z warszawskiej konferencji ICOMOS-u zamieściliśmy w numerze 3—4, 1982 „Ochrony Zabytków”.

Redakcja

As we have already informed our Readers in Nos 1—2, 1983 of „Ochrona Zabytków” the problem of “The Participation of the Society in the Renewal and Preservation of Monuments” was the main theme of the conference organized in Warsaw in May 1982 by the Polish National Committee of ICOMOS. The previous edition of “Ochrona Zabytków” included papers dealing with problems of an active participation of the Polish society in the renewal of historic buildings and complexes. In this edition of the magazine we wish to present major papers delivered at the conference and illustrating international experience in this field. It is also worthwhile recalling that a detailed report of the above conference was published in Nos 3—4, 1982 of “Ochrona Zabytków”.

The Editors

BARBARA LENARD

„EKSPERYMENT BOLOŃSKI”

Tym mianem określa się zespół kompleksowych działań władz miejskich Bolonii, zmierzających do rewaloryzacji — że użyję tu umownego, przyjętego u nas terminu — zabytkowego centrum miasta.

„Eksperyment” dość powszechnie znany, prezentowany w całej Europie, także i w Polsce w 1974 r., w formie znakomitej wystawy „Bologna — centro storico”, w licznych publikacjach wydawanych staraniem tychże władz i ich fachowych służb, był też wielokrotnie tematem spotkań międzynarodowych, a plan „rewaloryzacji” zabytkowego centrum zatwierdzony w 1969 r. jako wariant do planu generalnego regulacji miasta, zyskał międzynarodowe laury.* Z drugiej strony, poczynań bolońskie wywoływały tyleż zainteresowania i podziwu, ile ataków ostrej krytyki, i to zarówno ze strony przeciwników idei ochrony miast zabytkowych upatrujących w niej ograniczenie swobód działalności inwestycyjnej i architektonicznej, jak i zwolenników, dla których przyjęty program był zbyt praktyczny, za mało „estetyzujący”.

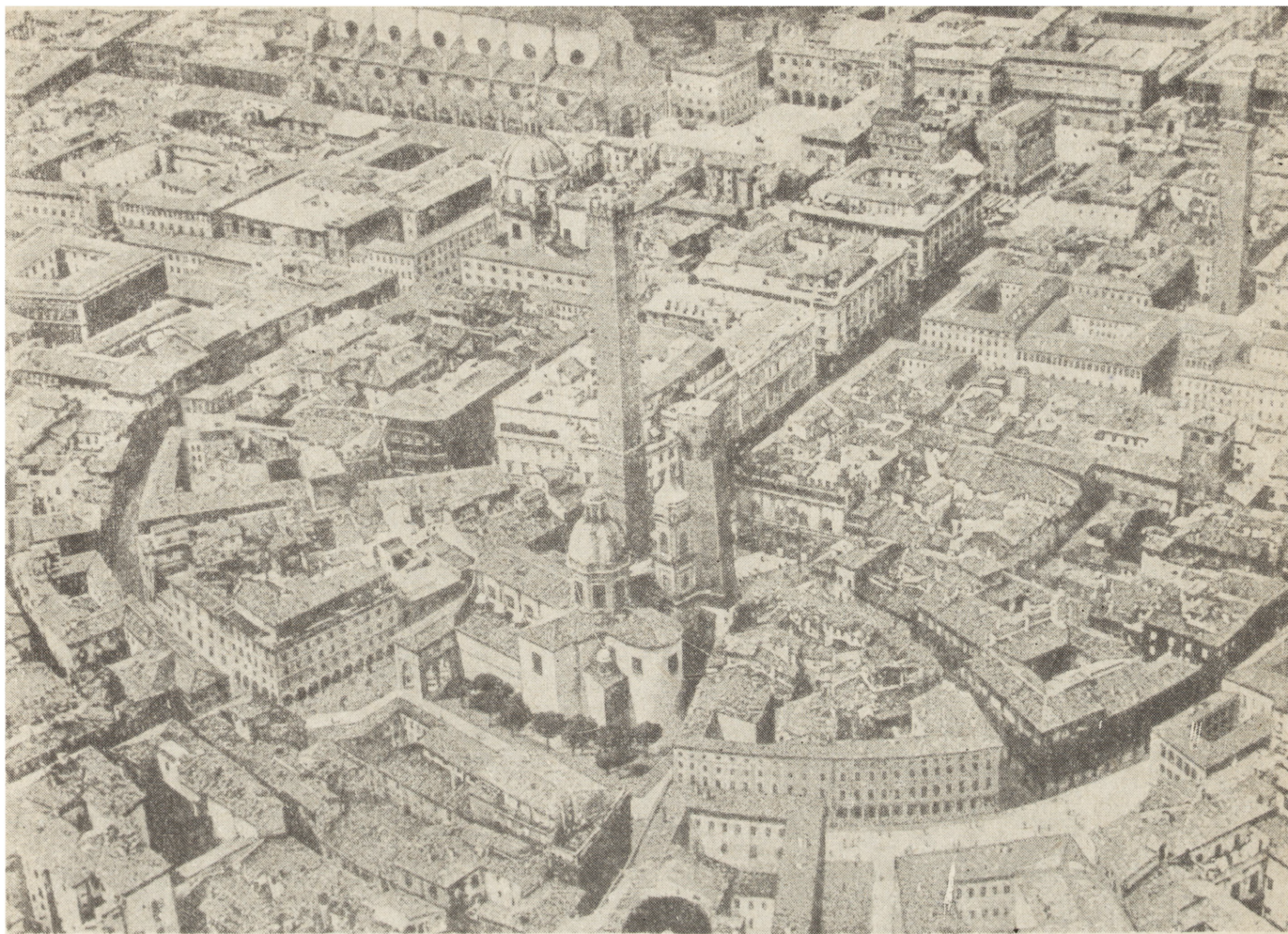
A jednak tzw. eksperyment boloński przetrwał próbę czasu, oparł się wszystkim atakom i od dziecięciu lat jest konsekwentnie wprowadzany w życie. Dlatego właśnie warto przyjrzeć się raz jeszcze metodom działania Włochów, którzy w tak wielkiej skali i w tak skomplikowanych warunkach prawno-własnościowych tamtego ustroju potrafili przeprowadzić swoje zamierzenia, uzyskać dla nich moc prawną i środki finansowe. Przy tym potrafili też pogodzić pietyzm dla substancji zabytkowej z wymogami funkcji współczesnego organizmu miejskiego.

A oto parę słów charakteryzujących skalę problemu i chronologię urbanistycznych poczynań władz miejskich, związanych pośrednio lub bezpośrednio z zabytkowym centrum.

Bolonia, znany ośrodek przemysłowo-handlowy i ważny węzeł komunikacyjny współczesnych Włoch, jednocześnie siedziba jednego z najstarszych uniwersytetów Europy, zajmuje obszar 14 000 ha, zamieszkały przez około pół miliona osób. Samo cen-

* *Bologna centro storico*, katalog wystawy, Bologna 1970; *Bologna: politica e metodologia del restauro nei centri storici*, opr. P. L. Cervellati i R. Scannavini, Bologna 1973; L. Krzyżanowski, *Wystawa „Bologna, centrum zabytkowe”*, „Ochrona Zabytków”, XXVII, nr 4, 1974, s. 343; *PEEP Centro storico*, wyd. Comune di Bologna, 1974; K. Pawłowski, *Symposium urbanistyczne w Bolonii*, „Ochrona Zabytków”, XXVIII, nr 2,

1975, s. 158; *Bologna centro storico: gli antichi „contenitori” oggi*. Artykuły różnych autorów, (w:) „Parametro”, nr 29, wrzesień 1974; *Bologna. L'estensione del recupero edilizio del centro alla periferia*, „Casabella”, XLII, nr 442, grudzień 1978; *Risanamento conservativo del centro storico di Bologna*, Wyd. Comune di Bologna, 1979; *Sviluppo urbanistico e produzione edilizia a Bologna*, Bologna 1975.

1. Bologna, historyczne centrum miasta z charakterystycznymi sylwetkami średniowiecznych wież; w głębi piazza Maggiore z bazyliką S. Petronio i palazzo Comunale — siedzibą władz miejskich (repr. z „Sviluppo urbanistico e produzione edilizia a Bologna”, Bologna 1975)

1. Bologna, a historic centre of the town with characteristic medieval towers; in the background — piazza Maggiore with St Petronio's basilica and palazzo Comunale, the seat of municipal authorities

trum zabytkowe zajmuje 450 ha i zamieszkuje tam około 90 000 ludzi.

Pierwszy plan regulacyjny, opracowany dla Bolonii w 1889 r., przewidywał rozwój urbanistyczny miasta poza obrębem centrum zabytkowego, ale i znaczne przekształcenia i wyburzenia na jego terenie oraz wprowadzanie na to miejsce nowej zabudowy. To samo podejście, w jeszcze szerszym zakresie, dominowało w planie z 1937 r. (zwanym „piano Marconi”). Jego wytyczne urbanistyczne obowiązywały nadal w planie odbudowy Bolonii po zniszczeniach wojennych z 1948 r., a także w przyjętym przez władze miejskie w 1955 r. generalnym planie regulacyjnym.

Przełom następuje w 1960 r., kiedy to Rada Miejska akceptuje warianty do tegoż planu, kładąc kres zniszczeniom wywołanym przez wyburzenia, masową zabudowę i traktowanie zabytków jako obiekty wyizolowane, nie związane z otaczającą je tkanką miejską. Otwarta zostaje droga do ratowania zabytkowego centrum, jako jednolitego organizmu, integralnie związanego z całością miejskiej aglomeracji Bolonii. Sprzyja temu hasło wzrostu zerowego miasta, właśnie tu po raz pierwszy wysunięte przez

urbanistów. Rozpoczyna się faza systematycznych, kompleksowych badań, studiów i działań prawno-administracyjnych, dla ochrony i pełnego wykorzystania Starego Miasta.

W latach 1962—1965 grupa specjalistów pod kierunkiem prof. Leonardo Benevolo przeprowadza badania sektorowe zabytkowego centrum oraz opracowuje propozycje normatywne i wykonawcze dla potrzeb jego aktywnej konserwacji. W 1966 r. tzw. propozycja Benevolo zostaje przedstawiona społeczeństwu. Od tej chwili administracja miejska udziela licencji w obrębie Starego Miasta wyłącznie na podstawie wskazań normatywnych zawartych w tej „propozycji”.

W 1965 r. minister prac publicznych zatwierdza boloński plan komunalnego budownictwa oszczędnościowego (*Piano delle aree per l'Edilizia Economica e Popolare — PEEP*), który miał stać się jednym z komponentów powodzenia „eksperymentu bolońskiego”. Zamiast bowiem inwestować fundusze przyznawane na rozwój oszczędnościowego budownictwa na nowych terenach budowlanych, władze miasta postanowiły wykorzystać je na odzyskanie istniejącej, a zdegradowanej substancji miesz-

2. Bolonia, plansza z projektu konkursowego z 1938 r. ilustrująca położenie i wielkość historycznego centrum miasta (repr. jw.)

2. Bologna, drawing of a 1938 contest design illustrating the location and size of the historic centre of the town

kaniowej w obrębie zabytkowego centrum — z przeznaczeniem na mieszkania o tanich czynszach dla ludzi pracy, studentów i emerytów. Umiejętność zrealizowania tej idei — to właśnie to, co tak frapuje w przykładzie bolońskim.

Wydanie w 1967 r. ustawy o planowaniu przestrzennym, dopuszczającej wywłaszczenie gruntów dla potrzeb budownictwa publicznego ułatwiło opracowanie dalszych wariantów do planu generalnego, z których jednym stał się interesujący nas tutaj plan dla historycznego centrum (*II piano per il centro storico*), oparty na przeprowadzonych kompleksowych badaniach i studiach. Został on przyjęty przez Radę Miejską w 1969 r. i zaprezentowany obywatelom miasta na wspomnianej wystawie „Bolonia — centro storico” w 1970 r. Równocześnie pracowano nad planami szczegółowymi.

W latach 1971 i 1972, w 13 obszarach urbanistycznych zabytkowego centrum przeprowadzono wielką ankietę socjologiczno-statystyczną na temat stanu mieszkań i struktury ludności. Ustalono podstawowe kryteria dla określenia obowiązków właścicieli w stosunku do przedsięwzięć urbanistycznych pierwszo- i drugoplanowych; opracowano wytyczne i podjęto działania dla regulacji ruchu w mieście. Wreszcie, opierając się na nowelizacji ustawy o domu wydanej w 1971 r., opracowano plan szczegółowy odzyskania i konserwacji substancji mieszkaniowej w zabytkowym centrum, dla oszczędnościowego budownictwa komunalnego (*PEEP-Centro*

storico 1972). Został on zatwierdzony w 1973 r., uzyskując w ten sposób moc wykonawczą i koronując okres kilkunastoletnich kompleksowych badań, studiów, dyskusji fachowych i konfrontacji społecznych, a także programowania i projektowania podbudowanego aktami prawno-administracyjnymi dla zabezpieczenia właściwej ich realizacji.

Jest rzeczą charakterystyczną, że mówiąc o „Planie dla historycznego centrum” Bolonii, jego twórcy i realizatorzy nie używają określenia *plan rewaloryzacji*, choć słowo *rivalorizzazione* istnieje w języku włoskim. Określają plan i wynikające z niego zadania programowe najchętniej terminem *Recupero del centro storico* lub *Risanamento conservativo del centro storico*, co można tłumaczyć — w pierwszym wypadku jako *odzyskanie*, w drugim jako *uzdrowienie konserwatorskie zdegradowanego, zabytkowego centrum miasta*. Użycie tych terminów nie jest przypadkowe. Oddają one znacznie lepiej charakter założeń planu i szeroko zakrojonego programu socjalnego, podczas gdy słowo *rewaloryzacja* w języku włoskim kojarzy się raczej z pojęciem przywracania wartości czysto estetycznych. Dla ułatwienia pozostaniemy jednak przy stosowanym u nas określeniu *plan rewaloryzacji*. Jakże są więc główne założenia tego planu?

1. Naczelnym założeniem przyjętym w 1960 r. było uznanie zabytkowego centrum za jednolity organizm urbanistyczny, a nie sumę obiektów — tak w sensie fizycznym architektoniczno-urbanistycznym, jak i socjalno-kulturowym.

2. W obrębie zabytkowego centrum określono dwie strefy: jedną, w której tkanka historyczna zachowała swoją charakterystyczną spójność, i drugą, będącą rezultatem poczynań wynikających z regulacyjnych planów z lat 1889 i 1955, tj. wyburzeń i wznoszenia nowej zabudowy.

Dla pierwszej strefy przyjęto założenie, że wszystkie budynki zabytkowe zasługują na zachowanie, przewidując jedynie zróżnicowaną skalę interwencji konserwatorskich, z wykluczeniem wyburzeń i wprowadzania na ich miejsce rekonstrukcji. Przeprowadzone badania typologiczne budynków określiły ich przyszłą funkcję, a w odniesieniu do zabudowy mieszkalnej pozwoliły na opracowanie struktury przyszłych mieszkań i typizację niektórych elementów budowlanych.

Drugą strefę potraktowano jako tereny rezerwowe które będą również poddane przekształceniom w późniejszym etapie. Mogą tu znaleźć miejsce struktury nowoczesne, których funkcja i skala nie dają się pomieścić w obiektach zabytkowych.

3. Funkcję mieszkalną zabytkowego centrum za-

bezpieczono, realizując w istniejącej zabudowie plan oszczędnościowego budownictwa komunalnego i opracowując specjalny system umów między prywatnymi właścicielami, lokatorami, użytkownikami obecnymi i przyszłymi — a Radą Miejską, ze szczególnym poparciem dla różnych form spółdzielczości. Umożliwia to zachowanie dotychczasowego składu socjalnego ludności i zapobieżenie spekulacji mieszkaniami, które po rewaloryzacji uzyskają standard zgodny z wymogami współczesnego budownictwa.

4. Uznając za błąd przewidzianą planem z 1937 r. i częściowo zrealizowaną budowę miasteczka uniwersyteckiego, izolującą społeczność akademicką od reszty organizmu miejskiego, przewidziano wykorzystanie licznych zespołów poklasztornych i zabudowań z nimi związanych, stanowiących w większości własność miasta, na pomieszczenie domów akademickich, teatrów i galerii studenckich, bibliotek, pracowni, klubów itp., często w połączeniu z dzielnicowymi ośrodkami socjalno-kulturalnymi. Dość równomierne rozlokowanie tego typu zabyt-

3. *Bolonia, typologia zabudowy historycznego centrum — „Plan dla historycznego centrum” z 1969 r. (repr. z „Bologna centro storico”, Bologna 1970)*

3. *Bologna, typology of the buildings in the historic centre — “Plan for the Historic Centre”, 1969*

ków na obszarze historycznego centrum stwarza dogodną możliwość zabezpieczenia dla każdego sektora, ośrodka użyteczności społecznej o zróżnicowanej funkcji, w zależności od potrzeb i charakteru dzielnicy. Są to np. domy kultury, centra rehabilitacji, ośrodki pedagogiki dziecięcej, kluby seniorów, stołówki studentów i emerytów itd.

5. Przyjęto zasadę, że wszystkie działania władz administracyjnych związane z planem — poczynając od programu, przez projektowanie, wykonawstwo, aż do dystrybucji lokalami — odbywają się przy rzeczywistym udziale mieszkańców, w obrębie każdej dzielnicy i w skali całego miasta. W tym celu działają społeczne komisje pracy, złożone z przedstawicieli zainteresowanych grup ludności, m. in. urbanistyczna i rozdziału mieszkań.

Trzeba stwierdzić, że zarówno w założeniach programowych, jak i w ich realizacji dominuje autentyczna dbałość o mieszkańców. Twierdzą to z całym przekonaniem, na podstawie własnych obserwacji, których miałam możliwość dokonać w latach 1975, 1978 i 1979. Prace koncentruje się w wyty-

powanych sektorach, realizując kompleksowy program rewaloryzacji zabudowy mieszkalnej, przewidzianych ośrodków usługowych ogólnospołecznych, a także otaczającego terenu. Aby nie niszczyć „spójni społecznej”, kwatery zastępcze na czas remontu przydziela się w możliwie bliskiej odległości od miejsca zamieszkania. W tym celu remontuje się najpierw domy stanowiące własność miasta lub obecnie wykupione od właścicieli prywatnych. Służą one początkowo jako mieszkania rotacyjne, a po zakończeniu prac w sektorze przydzielane są mieszkańcom. Właścicielom sklepów oddaje się do dyspozycji pomieszczenia w przenośnych pawilonach, ustawianych na pobliskich placach. W odrestaurowanych domach mieszkania na parterze rezerwuje się dla ludzi starszych i niepełnosprawnych. Domy uzyskują należyty im standard techniczny, lecz nie są wyposażone w pseudohistoryczny wystrój. Natomiast w wypadku zachowania elementów wystroju zabytkowego, jak drewniane stropy, klatki schodowe, stolarka itp., prace prowadzone są zgodnie z wymogami konserwatorskimi. To sa-

4. *Bolonia, plan wykonawczy określający rodzaj i zakres działań konserwatorskich w obrębie historycznego centrum — „Plan dla historycznego centrum” z 1969 r. (repr. jw.)*

4. *Bologna, execution plan specifying the kind and scope of conservation activities within the historic centre, “Plan for the Historic Centre”, 1969*

5. *Bolonia, sektor S. Leonardo, widok ogólny po przeprowadzeniu prac (repr. z „Risanamento conservatio del centro storico di Bologna”, 1979)*

5. *Bologna, St Leonardo's sector, a general view after the works*

mo odnosi się do ośrodków użyteczności społecznej lokowanych w zespołach zabytkowych. Roboty realizowane są pod ścisłym nadzorem służb komunalnych przez różne firmy, o sprawdzonej solidności wykonawczej, ale bez specjalistycznych uprawnień konserwatorskich. Środki finansowe pochodzą z różnych źródeł. Poza wymienionymi już funduszami specjalnymi na rozwój oszczędnościowego budownictwa komunalnego, pochodzą także m.in. — na podstawie zawartych umów — od użytkowników: prywatnych właścicieli, lokatorów, kooperatyw mieszkaniowych, a także instytucji, jak np. Uniwersytetu, który zyska tak wiele nowych lokali na terenie miasta. Fundusze są jednak ciągle zbyt małe i stanowią poważną przeszkodę w szybkiej realizacji zamierzonego dzieła.

Na zakończenie tego krótkiego szkicu, z konieczności bardzo powierzchownego, warto zastanowić się, jakie czynniki złożyły się na powodzenie tego, co określamy mianem „eksperymentu bolońskiego”. Wymieniłabym cztery, moim zdaniem, najważniejsze:

— Władze miejskie Bolonii, od wielu już lat desygnowane przez Włoską Partię Komunistyczną. To właśnie one są nośnikiem idei zawartych w programie rewaloryzacji zabytkowego centrum, a mając dla nich akceptację społeczną i rozporządzając władzą administracyjną potrafią wprowadzać je w życie, czyniąc z nich sprawny instrument działania. Są jednocześnie odpowiedzialnym wykonawcą własnego programu, rozliczanym przez społeczność miasta w każdorazowych wyborach do władz komunalnych.

— Drugi czynnik to szeroki program społeczny, wysunięty po raz pierwszy w takiej skali, z taką odwagą i konsekwencją. Wzbudziło to zaufanie i dało akceptację programowi rewaloryzacji przez większość mieszkańców zabytkowego centrum.

— Jako trzeci czynnik wymienić trzeba kompleksowość w działaniu i traktowaniu problemów. Plan rewaloryzacji zabytkowego centrum powstał w wyniku kompleksowych działań służb urbanistycznych miasta, jako jeden z elementów planowania przestrzennego, mających zapewnić prawidłowe

funkcjonowanie miejskiej aglomeracji Bolonii. Ma więc rangę i moc obowiązującą na równi z innymi dokumentami programowymi, z którymi pozostaje w organicznym związku. Te uwarunkowania znajdują odbicie również w kompleksowym traktowaniu problemów w samym planie rewolucyjnej — co starałam się wykazać poprzednio.

— Wreszcie: udział mieszkańców miasta w poczynaniach władz miejskich. Jest on autentyczny, wielostronny i traktowany poważnie przez obie strony. Przejawia się zarówno w wysuwanych inicjatywach bezpośrednich i surowych nieraz ocenach, polemikach i krytyce, jak i w kontroli społecznej, a także — w pewnej mierze — w ponoszeniu ciężarów finansowych realizowanych przedsięwzięć.

Ta otwarta i aktywna postawa społeczna nie jest wyłącznym przywilejem bolończyków; jest charakterystyczna dla Włochów, mających poczucie silnej więzi rodzinnej i środowiskowej. Dlatego mieszkańcom nie jest obojętny los ich domu, dzielnicy, miasta, a wreszcie regionu, którego tradycje starają się podtrzymać.

Znam przykłady z innych terenów, np. średnich i małych miast odległej prowincji Latiny, których plany regulacyjne kształtowały się wśród żywych

dyskusji autora-urbanisty z mieszkańcami, a ich realizacja odbywa się przy częściowym finansowaniu społecznym.

„Eksperyment boloński” został uznany — m.in. przez Radę Europejską w 1974 r. — za model najbardziej właściwy z punktu widzenia ochrony zabytkowej substancji historycznego centrum miasta, jego środowiska kulturowego i jego mieszkańców. Obala on również mity o kosztowności rewolucyjnej miast zabytkowych i wskazuje drogę do właściwego rozwiązania palącego problemu mieszkaniowego. Mimo to — nie łudźmy się — nie ma wielu naśladowców, a przeciwnicy chętnie szermują hasłem o jego „niepowtarzalności”, ponieważ zbyt silnie godzi w interesy inwestorów i modernistów.

My jednak mamy wszelkie dane, by czerpać z doświadczeń kolegów bolońskich i przenosić na grunt polski budzące szacunek założenia programowe i sprawdzone w praktyce metody działania.

mgr Barbara Lenard
Ośrodek Dokumentacji Zabytków
w Warszawie

„THE BOLOGNA EXPERIMENT”

The term of “Bologna experiment” covers a whole set of complex actions undertaken by municipal authorities of Bologna and aimed at a renewal of the historic centre of the town. The experiment, well-known and presented in all Europe as an excellent exhibition entitled “Bologna — centro storico” arose not only interest and admiration but also attacks of sharp criticism. Nevertheless, it passed through the time ordeal and for ten years it has been consistently put into practice. Therefore, it is worthwhile to recall once again methodological assumptions of the plan, the execution of which — on such a great scale and under complicated property conditions — has succeeded in reconciling care for a historic substance with the requirements of a modern urban body.

Regulation plans worked out for Bologna since 1889 as well as a general regulation plan adopted in 1955 envisaged an urban development of the town beyond its historic centre and also major transformations, demolitions and introduction of new buildings on its site. A turning point took place in 1960, when the Municipal Council adopted variants of the plan opening thus a road for rescuing the historic centre as a uniform body, integrally combined with the entire urban agglomeration. Of great help here was a slogan of a zero growth of the town, put forward by town planners. Thus, a phase of regular, complex research works and studies, legal and administrative measures aimed at the protection and complete use of the Old Town was commenced.

In 1966 the so-called Benevolo proposal was adopted. It established normative and executive proposals for the needs of its active conservation. In 1965 the Bologna plan of a council economical construction (PEEP) was approved; it became an element of the success of “the Bologna experiment”. Instead of investing in new buildings sites, the funds granted were allocated for the recovery of the existing, even though degraded, hou-

sing substance within the historic centre, to be later used as cheap flats for working people, students and old-age pensioners. In 1969 “the Plan for the Historic Centre” based on complex investigations and studies presented to town inhabitants at the earlier mentioned display of “Bologna — centro storico” was approved. In 1971—1972 a large scale sociological and statistical poll was carried out in order to find out the condition of houses and structure of the population. Basing on its results and typological examination of the buildings as well as on the amendments to the law on housing, “Detailed Plan for the Recovery and Conservation of Housing Substance in the Historic Centre for Cheap Council Construction” (PEEP — centro storico 1972) was prepared.

What are thus the main assumptions of “the Plan for the Historic Centre”? 1) The recognition of the historic centre as a uniform constructive body and not as a sum of historic structures; 2) The singling out of two zones and assuming that all historic buildings in the first zone, a historic tissue of which preserved its compactness deserve preservation, even if they differ in their needs for conservational interference; 3) The protection of the housing function of the historic centre through the execution of the plan of economic construction in the existing buildings; 4) Use by students of numerous complexes formerly belonging to monasteries, often combined with district socio-cultural centres, and finally; 5) The Protection of the real participation of the inhabitants in works of administrative authorities on behalf of the plan, from the programming to the distribution of flats within each district and the town.

These are ideological and methodological assumptions of the plan. The ability to have it fulfilled according to the assumptions is just the thing which impresses us so much in the Bologna example.